Гурій Андріянович тридцять років прожив із жінкою. Це було тяжке життя, бо вони були люди різні й далекі. І ось вона померла. Старий шліфувальник так стомився і знемігся, що й собі вирішив померти і вибрав місце на кладовищі біля свого товариша, який розпрощався з життям кілька років тому.

Була пізня осінь. Сіяла мжичка останні листочки тремтіли на тополях, по небу повзли сиві хмари, і було так тоскно, що можна б завити, піднявши голову вгору, як пес.

Перші дні Гурій Андріянович зразу ж після заводу падав у ліжко і немов провалювався у безодню. Коли на п'ятий день вранці він прокинувся, то перше почуття його було — їсти хочеться. Він поспішив на роботу, а повернувшись після зміни додому, начистив картоплі, знайшов залишки крупи, зварив юшку і сів обідати.

Саме в цей час прийшов до нього його товариш Опара. Вони погомоніли, позітхали і почали писати надмогильну табличку. Гурій Андріянович склав текст, а Опара, що довгі роки пропрацював у малярному цеху, оформив табличку. "Спи, дорога жона",— вивів він траурною фарбою на жовтому тлі прощання і намалював знизу гілочку і одірваний від неї листочок. Обоє позітхали і потім помаленьку пошкандибали на кладовище.

Стояв свіжий осінній надвечірок, морозець ще не заганяв людських рук у кишені, він лише приємно холодив щоки. На заході загорялася вечірня заграва. Галасувала галич, що ніяк не могла вгамуватися, кричали десь хлопчики. Вродлива сусідка — невістка Назара Степановича — несла на коромислі двоє відер води, ведучи заразом за руку дівчинку. Щоки у молодиці були червоні, вигляд свіжий. Вона ласкаво привіталася з ними і співчутливо Оглянула Гурія Андріяновича. її співчутливість зворушила його, і він подумав — є добрі люди, не один він на світі.

Темніло коли вони повертались з кладовища. Заграва на сході почала синіти, на землю спускався вечірній присмерк, в будиночках на Солом'янці спалахували перші вогники. Морозець починав добиратися до плечей і колін, і Опара сказав:

— Ходім до Нехводьки. Йому зять привіз самогонки із Бородянки 1. Погріємося.

Вони пішли до Нехводьки, свого товариша по заводу.

У Нехводьки була гулянка. Невістка подарувала старому батькові онука.

Гурій Андріянович і Опара поздоровили хазяїна дому і обох молодих. Нехводьчина жінка й невістка теж оглянули Гурія Андріяновича співчутливими поглядами, а втім, він не помітив цьбго за колотнечею, що панувала у хаті.

Відпочивши трохи, випивши і закусивши, Гурій Андріянович побачив, що в господі було багато людей і серед них чимало співучих і голосистих. Коли почали співати "Ой ти боже милосердний" 2, охота поспівати взяла і Гурія Андріяновича, і він співав разом з іншими. Проти нього сиділа якась жінка років п'ятдесяти, огрядна, трохи таранкувата, голосиста. Підперши щоки обома руками і дивлячись на Гурія Андріяновича, вона виводила на весь голос. Очі у неї були живі, гарні, і вона здалася йому інтересною особою. Ця обставина збентежила Гурія Андріяновича: перед лицем смерті хоч би й нелюбимої жінки такі думки були недоречними, і він прогнав їх. Крім того, він так і не міг пригадати, чи вмивався після заводу, а глянувши на руки, зніяковів і поспішив сховати їх під стіл.

На цьому все й скінчилося. В кімнату ринула молодь, задвигтіли столи, стільці,— очищалося місце для танців. На танці Гурій Андріянович не залишився і, щиро забувши про "інтересну особу", подався додому,

щоб виспатися і вчасно бути на заводі, бо на роботу за всі тридцять п'ять років він не спізнився ні разу.

З теплої кімнати він потрапив на свіже повітря. Вулиця Урицького З вже потонула в пітьмі. З її глибокої імли на нього набігали вогники автомобілів, і, сторонячися їх, він пішов стежкою попід будиночками, то видираючися на пагорки, то спускаючися вниз. Домочки, паркани, навіть хвіртки тонули в обіймах вже пов'ялених осінню і побитих першими морозами кручених паничів; скрізь підіймалися ще купи почорнілої зелені, пахло в'ялим приморожениим листям, пізніми квітами, і пахло тим сильніше, чим дужче Гурій Андріянович розтирав між пальцями запізнілу квітку чорнобривця.

З цим почуттям запаху чорнобривця і молодого морозцю він і прийшов додому. В кімнаті у нього було непривітно, неприбрано, і, щоб не псувати собі настрою, він, не засвічуючи світла, ліг і заснув. Приснився йому кущ сивих квітів, які на Солом'янці звуть морозом, і якась жінка — хто саме, так і не дібрав,— з'явилася і зразу ж зникла.

Отже, Гурій Андріянович так і не помер. Але порядок життя його змінився. Після роботи він, не заходячи додому, завертав у закусочну, де обідав, випивав і просиджував з новими прияте лями до пізнього вечора. Додому він тепер повертався безбоязно: нікому було зустрічати його скандалами.

Одного разу, вже через добрих півроку, вийшовши із заводу і ще не наблизившись до закусочної, Гурій Андріянович несподівано зустрівся лицем до лиця з "інтересною особою", що колись співала разом з ним на гулянці у Нехводьки. Вони пізнали одне одного, спинилися і привіталися.

З'ясувалося, що "інтересна особа" теж працювала, тільки не на заводі, а в пошивочній майстерні; після закінчення роботи вона прослухала лекцію про міжнародний стан і тепер поверталася додому.

Жила вона теж на Солом'янці, за кілька вулиць від Гурія Андріяновича. Гурію Андріяновичу дуже схотілося погомоніти з нею, посидіти в скверику, взагалі взнати дещо про неї, він наважився і сказав:

— Я, ось бачите, вдівець. Дуже цікавлюся знати, як з вашого боку?

— Я п'ять років як поховала свого чоловіка,— сказала вона.— Був і син, та не повернувся з війни.

З війни не повернувся і старший син Гурія Андріяновича. Згадка про дітей розтривожила обох, вони змовкли і так мовчали якийсь час, задумавшися.

Незнайому звали Любов Касянівна. Вони посиділи в скверику та так і проозмовляли про своїх загиблих і живих синів та дочок до темноти. Гурій Андріянович провів Любов Касянівну аж до її вулиці, а повернувшись додому, ліг у ліжко і довго не міг заснути: думав про сина. Все боліло — серце, груди. Гурій Андріянович перекидався і проказував: "Ех, мій хлопчику, не так воно вийшло, як треба". З тяжкими думами на серці він заснув.

Вранці, вирушивши з дому і проходячи повз скверик, він згадав і про Любов Касянівну. "Отак теж, мабуть, побивається і мучиться за своїм",— подумав він, і щось тепле ворухнулося в нього у серці до цієї самотньої жінки.

З того дня Гурій Андріянович частенько просиджував в алейці, чекаючи, поки буде вертатись з майстерні Любов Касянівна. З нею йому було якось затишно. Побачивши її, він підводився і йшов назустріч. Обличчя його осявала посмішка. Цієї посмішки він, звичайно, не бачив, зате бачив посмішку на обличчі Любові Касянівни, і посмішка ця подобалася йому.

Пройшло київське літо. Вони поїхали вдвох на Дніпро і прогуляли там до самої темноти.

Тепер Гурій Андріянович як коли одвідував Любов Касянівну навіть і з будень. Інколи вони ходили в кіно, але здебільшого до когось із знайомих. Отак і проходив час непомітно.

Одного разу вони сиділи вчотирьох у Нехводьки. У Не-хводьки була корова, і коли онук пригнав її додому, обоє старі Нехводьки пішли до хліва. Гурій Андріянович і Любов Касянівна зосталися вдвох. Вони продовжували говорити, і раптом Гурій Андріянович помітив, що все навколо було залите сяйвом місяця. Він підвів голову і побач™, що й небо, і садок, і вершини дерев, і окремі хмаринки на небі, і сам місяць тонули в цьому незвичайному сяйві. Таку ніч Гурій Андріянович бачив лише раз в часи ранньої юності, коли був закоханий в свою дівчину Віру. Гурій Андріянович почав стежити за хмаркою, що набігала на місяць. І йому здалося, що то не хмарка пливе, а місяць поспішає назустріч їй. І ще йому здалося, що небо, і світло від місяця і саме повітря були зеленаві. Гурій Андріянович довго дивився вгору, і на умі в нього вертілися все слова з пісні: "Запрягайте коні в шори, коні воронії , та й поїдем доганяти літа молодії. Наздогнали ж літа свої на калиновім мості..."

— Куди ви так дивитеся? — спитала його Любов Кася-нівна.

— Та це я так,— відповів Гурій Андріянович.— ї зрозуміти не можна: місяць, хмара — і все, а душу тривожить.

Він сказав це якось журно. Йому й справді було журно. Журно, що все безповоротно минуло, і він так нічого гарного і не побачив у своєму родинному житті. І цілий вечір він був задуманий, все прислухався, що діється в серці, і здавалося, що його серце плаче і тужить за тим, що життя його могло б бути таким гарним і таким не було.

Як ішли додому і треба було спуститися в ярок або піднятись на гірку, Любов Касянівна спиралася на його руку. У неї були теплі долоні, і це тепло так і зосталося при Гурії Андріяновичу навіть тоді, коли він повернувся додому і ліг спати. Вночі йому знову приснилася жінка. Це була Віра, та дівчина, яку він кохав молодим. Вона. промайнула перед очима, як білий привид, і зникла. Гурій Андріянович прокинувся, сів проти вікна і довго дивився в тривожне зеленаве світло ночі.

Місяців через три, вже восени, він зрозумів, що йому, мабуть, без Любові Касянівни не буде гарного життя. Він почав думати про неї часто й багато, і від тих думок йому жилося легше і краще.

Одного разу, взявши на поміч Опару, він попрямував до Любові Касянівни. Коли трохи випили і посміливішали, Опара сказав Любові Касянівні в той час, як Гурій Андріянович вийшов на повітря покурити:

— Оце, Любов Касянівно, прийшли ми неначебто через двері, та не знаємо, як доведеться виходити — чи не через вікно?

Любов Касянівна відчула в цих словах щось серйозне і насторожилась.

— А чого це ви в такій непевності? — спитала вона.

— Бо діло таке,— відповів Опара.— Гурій Андріянович просить вас про ваше з ним законне одруження.

— Ну хіба ж про це так можна відразу? — слабо сказала Любов Касянівна.

їй стало, видимо, душно, і вона поправила комір, ніби бажаючи пропустити більше повітря. Вона була якась розгублена, навіть пригноблена.

У Опари упало серце. "Не влучили в точку",— подумав він, витираючи на лобі піт і водночас намацуючи кисет.

Він почав похапцем крутити цигарку, розсипаючи собі на коліна тютюновий дріб'язок і думаючи, як би відступити з найменшими втратами.

Коли Опара вже майже скрутив цигарку і поліз в кишеню по сірники, Любов Касянівиа сказала:

— Літа у нас, бач, які. Дайте подумати до суботи.

У суботу Гурій Андріянович сказав тихо, ковтаючи слова від хвилювання:

— Прошу вас, Любов Касянівно, ще раз — стати мені за законну дружину.

Любов Касянівиа підвелася і так само тихо, але виразно вимовляючи слова, відповіла:

— Даю свою згоду на законний шлюб з вами, Гурію Андріяновичу.

Через кілька днів Гурій Андріянович і Любов Касянівиа записалися в загсі і стали законними чоловіком і жінкою. Опара ждав їх біля дверей загсу, і, як тільки вони звідти вийшли, подав їм букет, і поздоровив та побажав щастя. Він сказав:

— Бажаю вам чесного подружнього життя і багато радощів.

Гурій Андріянович вийшов з прохідної разом з Опарою.

Говорили вони про всячину, і все було благополучно до того моменту, поки не наблизилися до закусочної. Двері в закусочну були відчинені навстіж. Продавщиця Устина Купріянів-на стояла за стойкою і відміряла в стопочки по сто грамів. В лівому кутку біля столика вже сиділи знайомі Гурія Андріяновича — Луцько, Калістрат, Ярошенко, Цибуля Денис, видно, вже випивши, сидів біля них і грав на гармонії вальс "Дунайські хвилі". Луцько, пересилюючи гармонію, кричав Калістратові: "А я шахрайства ненавиджу. Треба, щоб життя було чисте, як скло". Сам Луцько був склярем, точильщиком, вантажником при мебельних магазинах. Як і Гурій Андріянович, він був нещасливий в особистому житті,— з жінкою розійшовся і жив сам, дожидаючи, поки дочка, десь закінчивши навчання, повернеться додому. Дочку він дуже любив, але, випивши, ніколи не говорив про свої почуття до неї. Не вміючи сам доглядати за собою, ходив Луцько неохайно, часто з запухлими від горілки очима. Розмова про правду була його улюбленою розмовою. Калістрат, Ярошенко й Денис працювали в різних дрібних майстернях. За час безконечних блукань по закусочних вони втратили чимало тих добрих рис, з якими народилися на Солом'янці, і тепер навчилися цинічно доїти таких нещасливих людей, як Луцько чи Гурій Андріянович, що, потрапляючи в закусочну, тим самим потрапляли до їх чіпких рук.

Дійшовши до закусочної, Гурій Андріянович, а за ним і Опара уповільнили крок. Забачивши їх, заметушилися і Калі-страт з Денисом.

Опара спитав з чемності (але не з переконання, бо знав ціну отим Калістратам):

— Зайдемо?

Гурій Андріянович спинився, постояв секунду, ніби вагаючись, однак не зайшов. І Опара сказав Калістратові, який з закусочної вилетів надвір:

— Нічого не вдієш — перший день по одруженні. Відриваючи ноги від грунту, неначе на кожній з них висіло

по гирі, Гурій Андріянович і Опара рушили з місця і йшли так повільно, неначе назад їх тягла невидима нить, а вони пересилювали її. Тільки коли вони відійшли від закусочної, йти обом стало легше.

На розі вони попрощалися, і кожен пішов своєю дорогою.

"Чим-то мене нова хазяйка зустріне?" — думав Гурій Андріянович. Перша жінка здебільшого зустрічала його непривітно. На життя вона дивилася так, що Гурій Андріянович завжди був у чомусь винен. Він спочатку докладав усіх зусиль, щоб полагодити незгоди, але це не призводило ні до чого. Вимогам і прискіпанням жінки не було кінця й краю. Парубком і перші кілька років по одруженні Гурій Андріянович не пив, як не рахувати різних урочистих свят у сім'ї та в близьких знайомих. Але, зрозумівши, що з жінкою він до злади так і не прийде, почав випивати спочатку від горя, а потім від невлаштованості і за звичкою. Від цього в сім'ї пішли сварки. Вони озлобляли Гурія Андріяновича, і часто він напивався, щоб просто дошкулити жінці. Сцени, тяжчі одна за другу, траплялися мало не щодня. Згадавши про це, Гурій Андріянович несамохіть здригнув і, замість того щоб увійти в хвіртку, завернув у сусідній завулок, де він рятувався не раз за своє життя.

Провулок був вузенький, дерева поспліталися над ним гілками, утворивши низький зелений тунель, обгороджений від дворів старими трухлявими тинами, парканами, збитими з різнокаліберних дощечок та фігурних металевих аркушів з-під штампувальних пресів. І тини, і паркани, і живоплоти — все було пов'язане обривками вірьовок та дроту, звичайного і колючого, і такими ж самими обривками проводів та обтинка-ми дахового і обручевого заліза. Дірки в огорожах, які поробили собі собаки, коти й півні, місцеві господарки позатуляли старими шапками, побитою повстю з-під валянків, дірявими каструлями й рогожками. По дну провулка йшли глибокі колії, прокладені в грузьку

пору. Через огорожі на вулицю звисало зелене гілля садових дерев, іноді випорскувала сюди ціла гілка з налитими бурхливими соками вишнями, а то навіть і яблуками та грушами. У бур'янах попід цими огорожами завжди ворушилися в сутінках тунелю якісь тіні, щось сопло, щось стишено сичало: "Сашко — уб'ю!"; чиїсь руки незримо тяглися до отих гілок, а коли якісь в'юнкі тіла прослизали в саме святая святих — за паркани,— тоді ззідти у зелений тунель долітало відчайдушне хекання і стриманий шелест садового листя. Інколи десь щось невчасно гупало об м'яку скопану землю, іноді гримав жіночий голос: "Піймаю, скину штани, віднесу до матері, вона всипле тобі, до нових віників пам'ятатимеш".

З тунельного завулка людина могла потрапити на Нижню вулицю першу, на Нижню вулицю другу і, нарешті, на Нижню вулицю третю 5. Далі за третьою Нижньою ішов яр з ковбанями, а за ними — гора. Гора ця вся поросла деревами й кущами, і не один літній вечір і ніч просидів тут Гурій Андріянович, і один, і з друзями, такими ж нещасливими, як і він сам.

Цього" разу Гурій Андріянович зробив по тунелю лише кілька кроків. Він отямився і, витерши лоба, який вкрився росою дрібнесеньких краплин поту, повернувся назад і зайшов у хвіртку. Рухи його були все ж якісь мляві, непевні. На душі було важко.

Як тільки він зайшов до ґаночка, двері хатини відчинилися. На порозі стояла Любов Касянівна. Вона привітно посміхалася і казала:

— Ну, здрастуй, здрастуй, Гурію, а я жду та на годинника позираю.

Вона була в гарному ситцевому платті, і з темного його тла впадали у вічі якісь сині тони. Зелень вишні і кручених паничів, що росли проти дверей хатини, зелень величезного куща жоржини, оці веселі сині тони вбрання і ясна блакить над двірочком — все якось злилося в одно і дихнуло в душу Гурія Андріяновича чимсь незнайомо милим.

Він зайшов у кімнату і — ахнув, всім єством, мовчазно, без слів. Відколи Гурій Андріянович жив у цій кімнаті, в ній панували лише похмурість і холод. Зараз кімната сяяла білістю, якось блищала. Блищала підлога, блищали насвіжо помиті шибки, свіжістю дихала ковдра, наволочки, ніжки стільців і спинка дивана. В голові у Гурія Андріяновича запаморочилося. Ще важкі почуття гнітили душу, а поверх них вже народжувалося щось світле і лагідне.

Гурій Андріянович стояв посеред кімнати, не знаючи, де діти свої руки і ноги. Він увесь був у заводському поросі, в плямах і розумів, що тут він не зможе ступити й кроку, щоб не залишити сліду.

— Іди митися,— сказала Любов Касянівна.

В кухні на низькій широкій табуретці стояла новісінька балія і біля неї відшароване відро з літеплом. На кілочку висів чистий рушник, вишитий стародавніми півниками.

Гурій Андріянович скинув робочий одяг, сорочку, став біля балії, і Любов Касянівна почала зливати йому теплу воду на руки, на шию, на голову. Незабаром він потонув у завірюсі мила, а коли кінчив умиватися, витерся, надів чисту сорочку і м'які домашні туфлі, йому стало остаточно по-святковому на серці.

Переговорюючись, вони повернулися у світличку. Тут на столі, засланому новою білою клейонкою, стояв уже готовий обід, виблискували начищені ножі й виделки, хлібниця з хлібом. Посеред всього цього підносилася вгору висока гранчаста старосвітська карафка, виточена з прозорого, як кришталь, скла, доверху налита горілкою, але не звичайною, а настояною на калгані. Карафка золотилася від променів, які пробивалися у вікно, на ній раз у раз спалахували веселі іскри, освітлювали грані скла і загасали.

Любов Касянівна відкрила гранчасту пробку, і золотистий напій полився в стопочки. Гурію Андріяновичу вона налила повну стопочку, собі — щоб тільки пригубити. Вони цокнулися і випили. І радість затрепетала в жилах Гурія Андріяновича.

Після обіду Любов Касянівна поклала маленьку, білу як сніг подушечку на бильце дивана і сказала:

— Ляж, Гурію, отут на диванчику. Все це було як сон.

Гурій Андріянович ліг. Від подушки приємно пахло засушеними квітами. Мухи не лізли у вічі, крихти й лушпиння не валялося на підлозі, з стелі не звисали пасма павутини.

Гурій Андріянович заклав руки за голову і з задоволенням дивився на білі рукави своєї сорочки і на дбайливо заштопані носки на ногах. Він довго дивився на все це: йому хотілося сказати Любові Касянівні щось хороше, але слів не знайшлося; і, повернувшися на дивані, він задрімав, а далі й заснув.

Виявилося, що Любов Касянівна, як і Гурій Андріянович, любила життя, любила ходити в гості і в себе приймати людей. Дні, коли у них збиралися гості, були торжеством Гурія Андріяновича. Одягнений у вишиту білу сорочку, він ходив з світлиці в кухню поміж гостями, жартував, спинявся послухати розмови, докидав як коли й своє слівце і йшов до іншого гурту. Він був охайно поголений, підстрижений, моложавий. Хто раніш його бачив, казав:

— Як на світ народився чоловік!

Одного разу, коли у Гурія Андріяновича збиралися люди, щоб відсвяткувати іменини хазяїна дому, в розпал сходження гостей двері в кімнату відчинилися і туди зайшли один по одному Цибуля Денис,

Луцько, Калістрат і Ярошенко. Ярошенко був напідпитку і, зайшовши в кімнату, відразу ж почав грати вальс "Дунайські хвилі".

Гурій Андріянович, побачивши своїх знайомих по закусочній, хоч прийшли вони і непрохані, від усього серця зрадів і почав представляти їх Любові Касянівні. Любов Касянівну бентежили припухлі очі Луцька і його неголене обличчя. Прихід в такому вигляді на свято означав явну неповагу до господарів. Однак, бачивши, як Гурій Андріянович по-дружньому їх всіх привітав, вона згнітила серце і постаралася з усім примиритися.

Всі четверо прийшли більше з цікавості, хоч, звичайно, й інші моменти відігравали свою роль. їм, а особливо Луцькові, хотілося зблизька роздивитися на Любов Касянівну, на вишиту сорочку Гурія Андріяновича, на знамениту гранчасту карафку і прославлену, таку ж саму гранчасту, золотавого блиску стопочку,— про це скрізь говорили на Солом'янці.

— Мені б тільки раз зблизька на неї подивитися, на Любов Касянівну, і все,— хвалився Луцько.

Він був лірик з натури і світ бачив лише з кращого боку. Денис був іншої вдачі, на речі дивився похмуро, лірики не визнавав і коли сідав до стола, то цікавився вмістом чарок, стаканів і стопочок переважно. Калістрат в цій компанії вважався за знавця жіночої статі, і Устина Купріянівна з закусочної завжди, коли він вмощувався, щоб обняти її, казала: "Доведуть вас ці фокуси колись до неприємності". Сьогодні Калістрат був настроєний опозиційно до Луцька, головне через те, що Луцько цілу дорогу говорив у піднесеному тоні про Любов Касянівну. Слухаючи його, Калістрат раз у раз повторював: "Казав сліпий, побачимо".

Любов Касянівна вийшла в кухню збуджена від багато-людства і хвилювання. Хоч їй вже було понад п'ятдесят, але в цю хвилину їй

можна було дати щонайбільше сорок п'ять років. Одягнена вона була в чорну спідницю і білу батистову кофточку, прикрашену вгорі великою блискучою брошкою. Каштанове багате волосся її було гарно викладене великими хвилями спереду, а ззаду зібране у пишну корону. Окремі волосинки вибивалися з цієї корони, і, коли їх власниця ставала проти світла, вони відливали красивим темно-золотим блиском. На ногах у неї були нові туфлі на середніх каблуках і добрі панчохи, що робили натруджені її ноги акуратними і охайними. Голос у Любові Касянівни був грімкий, око велике й бистре. Колись воно належало жінці вогнистої вроди, але й тепер ще. в ньому спалахували живі вогні. Обличчя Любов Касянівиа гарно припудрила, і якщо біля вух крізь цю пудру підіймався густий пушок і окремі волосини, то це не збіднювало картини, а, навпаки, збагачувало її: зразу видно було, що жінка в літах і за життя бачила всячини.

Поява її засліпила Луцька. Було зрозуміло, що перед такою жінкою треба схилитися — і все! І Луцько схилив свою рудаво-сиву їжахувату голову і тепер бачив лише руки Любові Касянівни. На мить заплющивши очі, він уявив, як ці руки наливають Гурію Андріяновичу повну топазову стопочку, і серце його налилося до неї любов'ю і вдячністю. З усієї цієї картини Денис, навпаки, побачив лише пушок на щоках Любові Касянівни і великі жилаві руки. Після привітання, обернувшися до Калістрата, він сказав: "В се, як у людей, нічого особливого" — і знизав плечима. Калістрат же, оглянувши хазяйку, подумав: "Огрядненька собі, — але в цю ж мить, згадавши, що він в опозиції до Луцька, додав:— Але Устина Купріянівна куди поважніша буде!" Ярошенко нічого не думав, бо, привітавшись з господинею, глянув випадково через її плече у світлицю, і зір його в той самий момент спинився на знаменитій карафці. Вона до пробки була налита калганівкою, біля карафки на тарілках лежали оселедці, парувала гаряча картопля і червоніли купи смаженої риби в томаті. Ярошенко несамохіть облизався і відчув, що випити йому в цю мить закортіло до смерті. Він навіть зробив рух у той бік. Отак вони й познайомилися з Любов'ю Касянівною.

Почали сходитися гості. Прийшов Опара з жінкою, Григорій Пимонозич з жінкою і з дочкою, Коля і Фрося. Коли прийшла вже дваддять п'ять років як закохана пара — Іван Іванович і Женя,— відразу стало весело: Женя співала, танцювала, всіх торсала, викликала на танці.

Луцько придивлявся до нових людей, декотрих з яких він, звичайно, знав, але найохочіше все ж таки стежив очима за Любов'ю Касянівною. Отож коли всі вже вмостилися навколо стола і на мить стало тихо, він, увесь почервонівши, підвівся і, підносячи вгору золотисту стопочку, не спускаючи очей з Любові Касянівни, проголосив:

— За найдорожчу Любов Касянівну, від усього серця як за господиню дому цього.

Сказав він це щиро, та коли Денис похмуро зауважив, що перший бокал належить підіймати за іменинника, він розгубився, закліпав повіками, засіяними рудим ластовинням, і сів. І все ж цей тост сподобався Любові Касянівні. Вона простила промовцеві і його неголене обличчя, і запухлі очі й подумала: "Хіба знаєш, як кому живеться. Може, людині й шляху іншого не було?" І привітно глянула на Луцька. їй не треба було б цього робити, бо цей погляд її перехопив Ка-лістрат, що, як відомо, був сьогодні в опозиції до Луцька. Отже, перехопивши той погляд, він сказав без слів, адресуючи цю свою репліку Луцькові: "Ач який! Вліз у чужий дім і верзе казна-що". Ця мовчазна репліка забрала чимало сили в Калістрата, і, щоб підкріпитися, він простяг руку до чарки. Але, на лихо, сталося так, що біля цієї чарки стояв стакан, звичайний стакан, з якого всюди на світі п'ють чай, воду, ситро. Калістрат взяв цей стакан, спочатку подержав його, оглянув з усіх боків, потім підсунув його до карафки, налив по вінця, підніс до вуст, перехилив і випив до краплини.

Вчинок Калістрата справив на тих, хто це бачив, різне враження. Опара поморщився і невдоволено знизав плечима. Пріся від здивування широко розплющила очі. Женя зсунула брови, Іван Іванович, ремонтний

слюсар, пильно придивившися до Калістрата, пізнав у ньому закусочного гостя і відразу ж перестав і дивуватися, і цікавитися ним. Інакше був настроєний Денис. "Ти диви!" — вигукнув він захоплено. Луцькові вчинок хоч і сподобався своєю сміливістю, однак здався безцеремонним. Він штовхнув у бік Калістрата, прошепотів: "Ну, знаєш!" У Гурія Андріяновича жест Калістрата викликав суперечливі почуття: з одного боку, щось схоже на заздрість, з другого — побоювання, що це може не сподобатися Любові Касянівні. І він нишком глянув на неї. Глянув і зацвів, захоплений: Любов Касянівна нічого не бачила і не помічала. Привітна, ласкава, вона дивилася теплими очима на гостей і запрошувала:

— Беріть ось вінегрет, а оце ось жарена гуска; тут квашені яблука. Прошу, товаришу Калістрате, не знаю, як вас по батькові.

Ще Гурій Андріянович не відцвів од захоплення, як Калістрат вже засовався. На нього насмішкувато дивилися добрі десять пар очей. Чоловік хилить горілку стаканами, а хазяї не знають навіть, з ким мають справу, і називають не по батькові, а офіціально — товаришем? Під тиском всіх цих обставин Калістрат спочатку був зніяковів, але випита горілка вибила вже його з рейок пристойності В нього вселився горілчаний біс, а коли це з ним траплялося, тоді вже він нічого не чув і не бачив. Забувши і про десяток пар насмішкуватих очей, і про Любов Касянівну, він простяг до карафки руку і налив ще один стакан. Після цього в карафці напою катастрофічно поменшало. Гості, спостерігши цю дику картину, поодверта-лися. Денисові стало страшно, що Калістрат все видудлить сам, не залишивши йому, Денисові, нічого, і він потягся й собі до стакана і налив його по самі вінця.

Луцько дивився на все це здивовано і злякано.

Коли вся карафка і пляшки, які стояли поблизу цієї компанії, були спустошені, Денис прицмокнув і, звернувшись до Калістрата, голосно вигукнув:

— А добра була горілка!

— Дуже добра! — підтвердив Калістрат, і в голосі його продзвенів виклик господарям.

Почувши ці розмови, Гурій Андріянович відкликав Любов Касянівну і тихо промовив:

— Дай грошей, я ще куплю.

— Ні, не треба,— відповіла Любов Касянівна.

— Як це не треба? — спитав Гурій Андріянович здивовано. На гулянках його душа ставала широкою і щедрою без кінця.

— А так, що не треба,— спокійно відповіла Любов Касянівна.

Гурій Андріянович почервонів і, насилу стримуючи себе, сказав:

— А я прошу тебе: дай!

— А я кажу тобі: не дам!

Гурій Андріянович скипів. Уражене чоловіче самолюбство його призвело до сказу, і він крикнув, як до нього-кричало не одно покоління солом'янських людей:

— А — так, то получки не дам!

— І не треба,— стримуючи себе, відповіла Любов Касянівна.

Гурій Андріянович був обурений до самої 'дунії. Дарма що п'яного Калістрата, а потім і Дениса незабаром було виведено з-за столу, дарма

що Ярошенко, розгорнувши гармонію, почав грати найвеселіших пісень і танців на світі, а Женя змусила вийти на гопак всіх присутніх, він ходив, як хмара.

З цього дня в сім'ї у Гурія Андріяновича утворилася мовчазна неприязнь. Зовні нічого начебто особливого і не сталося. Любов Касянівна зливала Гурію Андріяновичу на руки й на голову, коли він приходив з заводу, подавала йому білий рушник, ставила на стіл повну стопку, але робила це все мовчки, з пустими очима, які дивилися поверх плеча Гурія Андріяновича. В кімнаті, де був Гурій Андріянович, Любов Касянівна довго не затримувалася, виходила в кухню. Коли Гурій Андріянович заходив у кухню, Любов Касянівна накидала хустку і, взявши кошолочку, виходила з дому.

Був хороший літній вечір, спека вже спала, скрізь на Солом'янці заторготіли відра, забряжчали дужки,— люди почали поливати садки, квітники, городи. Любов Касянівна поралася біля квітів. До неї з повними відрами наблизився

Гурій Андріянович. Не зиркнувши в його бік, Любов Касяківна зайшла у сіни, і коли вийшла звідти, у неї в руках була її звичайна сумка. Все діялося без слів, холодно, відчужено.

У великому дворищі, де жив Гурій Андріянович, знайшли притулок з півдесятка робітничих домочків. Вся площа була розбита на малюсенькі дворики, розгороджені один від одного колючим дротом, натягненим на стовпчики. Дворики були засаджені всякою городиною і декоративною зеленню. Там тяглися під сонце стовбури соняшників, там височіли буйні кущі жоржини, зарості якихось високих, кущатих жовтих і фіолетових квітів. В іншому дворику весь п'ятачок був засаджений картоплею. Картопля вже цвіла, і її пахощі насичували передвечірнє повітря. На межниках, де господарки висипали попіл, кублилися кури; там і там на ланцюжках дзявкотіли Жучки й Шарики, яких отак хязяїни рятували від гицелів. У двох двориках над стовбурами кукурудзи, яку вигнало мало не в два людські зрости, підносилися дерев'яні мальовані голуб'ятні, і

хлопці різного віку, озброївшись жердинами, свистіли й улюлюкали, позадиравши голови в небо.

На стежці, що вилася між двома стінками кукурудзи і соняшників, замигтіла людська постать. Це був Луцько. Ішов він якось піднесено, навіть зовнішній вигляд його був не такий, як завжди: рудий їжакуватий чуб був старанно розчесаний, стерня на щоках поголена. Все життя він ходив у синіх сорочках, тепер на ньому була біла сорочка в рубчик і піджачна пара з бавовняної тканини в смужку. Руде обличчя його чи від жари, чи від хвилювання було червоне.

Не доходячи до домочка Гурія Андріяновича, стежка вигиналася знаком запитання, бо треба було обминути вишню Гурія Андріяновича і розбитий навколо неї квітничок. Зробивши півкола по цій кривій, Луцько вийшов на лінію ґаночка і, побачивши Гурія Андріяновича, хотів був уже гукнути його, але стримався. Щось незвичайне було в постаті хазяїна та і в постаті хазяйки, коли вона визирнула з присінків. Холодні, чужі обличчя, неприязні, ба навіть ворожі. Луцькові аж дух забило. Вражений такою несподіванкою, він спинився, не знаючи, що робити,— вертатися чи йти далі. Вагання розв'язала Любов Касянівна. Вийшовши з присінків, вона рушила по стежці і зразу ж побачила Луцька. І, як тільки побачила вона його, непривітне обличчя її неначе хто підмінив. Воно стало таким, яким Луцько бачив його отоді на іменинах,— теплим, багатим на ясність і щирість.

— А-а,— сказала вона,— це ви?1 От несподіваний гість. Проходьте, проходьте. Гурій дома, он з квітами морочиться.

А ви, бач, у обнові,— Любов Касянівиа оглянула привітно Луцька з голови до ніг.

— Радість у мене,— сказав Луцько,— дочка приїхала. Ще й кохана дочка. Місця від радості не знайду!

Любов Касянівиа, розпитуючи про дочку, пропустила Луцька вперед і сама пішла слідом за ним.

Гурій Андріянович, побачивши гостя, теж освітився приємною усмішкою і ще здалеку загукав:

— А, заходь, заходь. Та ти, брат, в обнові! Свято яке?

— Дочка приїхала,— відповів і йому Луцько.— Приїхала, а я місця з радості не знайду. Пішла оце з подружками в кіно, а я — до вас.

Всі троє зійшлися під вишнею.

— Сідайте ж отут,— сказала Любов Касянівиа Луцькові й чоловікові, — а я чайочку наставлю.

Вона зникла в присінках, а обидва чоловіки посідали в тіні вишні за столиком.

Колись ця вишня, ростучи без догляду, зовсім була здичавіла. Гілки зверху посохли, а натомість гнало пагінки знизу. Протягом років з цих пагінків виріс цілий гай, і там знаходили постійний притулок сусідські коти, півні й квочки. Тепер ці пагінки були вирубані, сухе гілля поспилював сам Гурій Андріянович, землю навколо вибіленого вапном стовбура скопала Любов Касянівиа і в лунці видно було сліди щедрого поливання. Увесь дворик і місце навколо стола було посипано білим піском. Дупло в стовбурі вишні свіжо зеленіло цементовою пломбою.

Іншого разу Луцько, може, й не помітив би цього, але тепер ця вишня в очах його набрала особливого значення, і він сказав, адресуючи своє зауваження Гурію Андріяно-вичу:

— Помирала ж, а ожила деревина! Так і з людиною часом буває, тільки щоб та рука була.

Ця прозора сентенція не сподобалася Гурію Андріяновичу, і він відповів не дуже привітно:

— Не хвали, бо перехвалиш,— і зиркнув недружелюбно в бік присінків, куди пішла Любов Касянівиа.— Не все те золото, брат, що блищить.

Гурій Андріянович все ще кипів всередині, йому, видно, давно хотілося вилити свої болі, він змагався з собою і, нарешті, не витримав. Перегнувшись через стіл, він палко і обурено зашепотів:

— Хто б і догадатися міг: прижимиста до краю! — І він з обуренням і запалом розповів про пригоду на іменинах.

Луцько дуже уважно слухав розповідь Гурія Андріяновича, але видно було, що вона не доходила до нього. Йому, навпаки, до болю було шкода, що подружнє життя цих людей, яке так красиво почалося, збивається з стежки. І не Любов Касянівну обвинувачував він, вислухавши розповідь, а самого Гурія Андріяновича. "Хіба, записуючися в загсі, ти не знав, що так буде? Чи ти перволіток, чи хто розум відшиб тобі?! Адже не ти її, а вона тебе поставила на ноги, так чого ж тобі треба? Болячки?"

Але всіх цих думок Луцько вголос не сказав. Вголос він сказав таке:

— Ну що ж. В житті, брат, буває. Буває всього, як на довгій ниві. Так-то.

Мабуть, ніде в світі подібні відповіді не мають такої сили, як серед трудящого люду, в них — і стриманість у виразі почуттів, і обережний підбір слів, і, нарешті, заклик до розсудливості, що просвічується в кожній рисі обличчя співрозмовця; все це настроює людину на серйозний лад, змушує . задуматися. Задумався і Гурій Андріянович. Еге ж, буває всього. На віку — як на довгій ниві! Була важка драма і в житті

Гурія Андріяновича. І про неї він тепер згадав. Сорок п'ять років тому він, тоді ще нерозважливий парубчак, грубо образив матір, коли вона намагалася не пустити його пропивати решту получки.

Незабаром він схаменувся, почав просити, щоб вона простила його. І вона сказала,— і ці слова її Гурій запам'ятав на все життя: "Я давно вже простила. На віку, синок, як на довгій ниві,— всього буває". Тепер мати, як і завжди, коли він згадував про ту тяжку подію, мов жива стояла перед ним. І від цього недавно зле обличчя Гурія Андріяновича змінилося, вся постать його стала такою, якою буває вона на схилі літ у людей, що прожили життя і бачили всі глибини його.

Вийшла з чайником Любов Касянівна. Гурій Андріянович спочатку не бачив її за думками, а коли туга трохи попустила, він із здивуванням помітив, що і в постаті, і у всьому виразі обличчя Любов Касянівни, і в руках її напрацьованих, великих і важких руках, є щось схоже з його матір'ю. Навіть такий самий вираз очей — в глибині скорботних, а зверху ласкавих і привітних — заради гостя. "Ех, матері ви наші, жінки наші горьовані",— подумав Гурій Андріянович. Він побачив пушок і окремі волосинки на щоках біля вух, важкі зморшки, що перекраяли лоб, сильні плечі, що витримали натиск негоди всього життя, і йому враз здалися нікчемними і непотрібними всі його образи і жалі.

Над Солом'янкою вересень. Відцвіли вже по дворах соняшники; фіолетом беруться стовбури кукурудзи; на латочках картоплищ перед порогами граються діти. Але ще квітнуть, як жар, жоржини, розкривають свої кошики айстри. Вишня перед домочком Гурія Андріяновича ще не впустила ці одного листочка, тічок під нею, як і завжди, посипаний білим піском, стіл вискребленний, і старі липові дошки його прозоро світяться, мов стільники. Після заводу Гурій порається на своєму клаптику землі, щось скопує, щось підмітає, переносить з місця на місце якесь старе колесо. На поріг виходить жінка в синьому, трохи вже полинялому ситцевому платті, з короною сивіючого, але ще пишного волосся. Вона поблажливо дивиться на клопіт Гурія Андріяновича, хмурить очі від сонця, каже:

— Годі тобі копирсатися. Чай давай пити.

Гурій Андріянович випростовується, дивиться на жінку, потім на сонце. Воно доходить уже до тополі, значить,— пора пити чай. Але небо яке! Воно блакитне. На ньому летять легенькі хмарки... Та синь його уже не густа червнева, а білувата, і в прозорому повітрі вже ясно чути свіжі подуви. І листя шумить не так, як у травні. В травні воно розмовляє й лепече, мов за посадкою вдалині десь дівчата співають, а тепер затверділі за літо листки крешуть, мов шаблі об панцир,— і шум його від цього гострий, тривожний. Від цього шуму у Гурія Андріяновича завжди тут стискається серце і на пам'ять спливає та сама пісня: "Ой догнали літа свої на калиновім мості, поверніться, літа мої, хоч до мене в гості". Гурій Андріянович прислухається, як стискається серце. Так тужно, аж сльози з очей виступають. Адже дивно. Скільки йому' років, соромно перед собою самим, а тим часом він її — Любов Касянівну — любить. Як він її любить! І того його серце тужить, що все це так пізно прийшло. Чому воно не налетіло, як життя починалось і до думок про калиновий міст було ще п'ятдесят років дороги? Оббивши на ходу одна об одну долоні, він іде до присінків.

Над Солом'янкою летить вересень...

1956

1 Бородянка — селище міського типу Київської області на р. Здвижі. Вперше назву зустрічаємо в документах, що відносяться до 1640 р. За Київської Русі на місці нинішнього селища існувало поселення Козятичі.

2 "Ой ти боже милосердний" — слова церковної молитви.

3 Вулиця Урицьког о...— вулиця у Києві (Залізничний район). Названа в честь М. С. Урицького (1873—1918), професійного революціонера.

4 "Запрягайте коні в шори, коні вороні ї..." — слова української народної пісні "Ой з-за гори крем'яної..."

53 тунельного завулка людина могла потрапити на Нижню вулицю першу, на Нижню вулицю другу і... на Нижню вулицю третю. — Вулиці на Солом'янці у Києві; ліквідовані у зв'язку з перепланування́м.